

Gattjinatraktaten 1799.

SVEN G. SVENSON: Gattjina-
traktaten 1799. Studier i
Gustaf IV Adolfs utrikes-
politik 1796—1800. Akad.
Avh. Uppsala 1952. 394
sid. 22: — kr.

Sven G. Svensons avhandling om
Gattjinatraktaten är utomordentligt väl-
skriven. En dramatisk gruppering av
händelseförlopp och problemdiskussion
gör stundom läsningen spännande. De
första åren av Gustaf IV Adolfs regering,
som länge försummats av den framför

allt på kungens fall inriktade forskningen, ägnas i denna bok en
grundligare undersökning.

Av dominerande betydelse för förf:s resultat har varit
hans upptäckt av tre hemliga artiklar i den traktat mellan
Sverige och Ryssland som slöts i Gattjina hösten 1799.¹ De vi-
sade sig delvis vara gentemot Frankrike klart offensiva. Därav
drar han den slutsatsen att uppfattningen om en någorlunda
konsekvent svensk neutralitetspolitik ända till 1804 icke kan
upprätthållas. Gustaf IV Adolfs aggressivitet mot Frankrike
var betydligt äldre. Förf. finner ursprunget till den i kungens
beroende av sin fader, som under sina sista år hyste planer
på att i allians med i synnerhet Ryssland bekämpa det revolu-
tionära Frankrike. Gustaf III:s planer på att vinna Norge till-
mätas också stor vikt för sonens utrikespolitiska arv.

I fråga om kungens intressen och karaktär ansluter förf.
sig till den mera nyanserade uppfattning, som Sten Carlsson
framlagt, och tar avstånd från Sam Clasons uppfattning, att
ekonomiska, särskilt handelspolitiska förhållanden voro av vä-
sentlig betydelse för kungens utrikespolitiska handlande. Han
finner kungen i dylika ting vara okunnig och ointresserad. Ett
ofta affektbetonat rättshaveri gjorde sig gällande även under
kungens första regeringsår och försvårade i synnerhet behand-
lingen av den s. k. konvojaffären 1798.

De anmärkningar som man kan rikta mot framställningen
äro i första hand av metodisk art. De handelspolitiska faktorerna
utmönstras sålunda utan att ha tagits upp till allvarlig prövning.
På ett märkligt sätt skärmas handels- och neutralitetspolitiken

¹ Publicerade i Scandia XIX s. 157 ff.

av från den centrala utrikespolitiken. Generellt sett måste ett dyliskt utskiljande av en viktig faktor i all utrikespolitik inge betänkligheter. I föreliggande fall är detta särskilt allvarligt, eftersom forskningen i fråga om Östersjöområdet påvisat ett särskilt intimt samband mellan handel och diplomati. Klart är att de kommersiella relationerna voro utslagsgivande för en av stormakterna, för England. Vad England framför allt behövde importera var råvaror för skeppsbyggnadsindustrin, lin, hampa, trä, tjära och järn. Endast trä och tjära kunde i nämnvärd utsträckning erhållas utanför Östersjöområdet, delvis från Norge. De viktigaste varorna kommo från Ryssland. Detta var försättningen för att det samgående mellan Ryssland, Danmark-Norge och Sverige, som tog sig uttryck i 1780 års väpnade neutralitetsförbund, blev en så allvarlig sak för England.¹ Denna linje i Gustaf III:s politik omtalas ej av förf. Den var ett ingalunda inaktuellt utrikespolitiskt arv, när genom revolutionskrigen ett sjökrig åter rasade mellan England och Frankrike.

Argumentet för att avvisa den handelspolitiska aspekten på Gustaf IV Adolfs utrikespolitik — kungens bristande intresse och sakkunskap (s. 61 f.) — kan icke heller hålla. Det bygger på en inom Gustaf IV Adolfsforskningen kvardröjande benägenhet att hänga upp skildringen av den svenska politiken på kungens person. Följden blir en psykologisk tolkning av utrikespolitiken, varvid det blir mycket svårt att dra gränsen mellan vad som beror på kungen och på rådgivarna. Vad det gäller att skildra är K. M.:s beslut, tillkomna under händelsernas tryck och under påverkan av olika rådgivare, däribland företrädare för handel och statsfinanser.²

---

¹ Jfr Signe Carlsson: Sverige och Storbritannien 1787—1790. Lund 1944, och där anförd litteratur.

² För övrigt kan man tvivla på tesen om kungens bristande intresse och sakkunskap i ekonomiska ting. I motsatt riktning talar, att han personligen handlade försöken att sälja Pommern. Brevet från hans främste medhjälpare därvid, Evert Taube, visa tydligt hur viktiga finanserna voro för den utrikespolitiska rörelsefriheten. Förf:s belägg (s. 62) för kungens bristande sinne för ekonomiska ting, en av denne författad uppsats om den utländska statsskulden, kan inte heller tolkas såsom skett. Omedelbart efter det avtryckta partiet fortsätter texten: »Denna enfaldiga planen är kanske mycket inskränkt — —» (UUB F 645 a). Att kungen själv påpekar naiviteten kan givetvis icke tillmätas någon större betydelse. Det var klädsam blygsamhet. Men det avslöjar källans karaktär, ett manus för publicering. Den utgör ett exempel på den mycket intressanta publicistiska verksamhet, som kungen personligen sysslade med och som förf. ger ytterligare exempel på i noten på sid. 249. Här

Huvudsakligen bygger avhandlingen på brevmaterial, särskilt den diplomatiska brevväxlingen. Det metodiskt riktiga är därvid att varje depeesch behandlas som en enhet, vilken i en viss situation utgör ett led i händelseförloppet. I depeescherna angivna skäl till Kungl. Maj:ts beslut måste utnyttjas med kritik. De avse givetvis främst att förse ifrågavarande representant med för ögonblicket lämpliga argument, icke att tala om de verkliga bevekelsegrunderna för beslutet. Förf. har t. ex. icke tagit tillbörlig hänsyn till att i den s. k. konvojaffären 1798 juridiska argument komma att dominera i depeescherna, därför att målets vinnande krävde en juridisk plädering.¹ Däremot kan man ej räkna med att där finna de verkliga bevekelsegrunderna till den svenska politiken. Följden blir att den handelspolitiska bakgrunden kommer i skymundan och nedvärderas (s. 149 ff., 193). Vid användningen av de ingående depeescherna och av breven från de inofficiella emissarierna Taube och Toll för att klarlägga de fakta, som lågo till grund för K. M.:ts beslut, måste man beakta, att i detta brevmaterial inte alla relevanta fakta kommo med. Så måste särskilt vara fallet med fakta av närmast inrikespolitisk natur såsom omsorgen om näringar och statsfinanser, ofta övertväganden som kunde tala för en neutralitetspolitik. Från de dagliga personliga överläggningarna mellan kungen och hans officiella rådgivare kan inte finnas något material av tillnärmelsevis samma omfattning som det diplomatiska och det övriga brevmaterialet.

Denna materialets bristande representativitet har framför allt kommit att gå ut över kungens främste officiella rådgivare i utrikespolitiken från december 1797 ända till revolutionen 1809, F. W. von Ehrenheim. Han har varit oklok nog att icke efterlämna några papper och har följaktligen även av det skälet kommit i skymundan. Betecknande nog ägnar förf. honom ingen egentlig presentation, en sådan som Evert Taube får. Det viktiga faktum, att v. Ehrenheim sedan 1790 som sändebud i Köpenhamn haft att framför allt underhandla om det samarbete med Danmark på sjöfartspolitikens område, som resulterade i 1794 års dansk-svenska neutralitetstraktat, kommer därför i skymundan.

---

ifrågavarande artikels grad av naivitet är en fråga om värderingar. Vad man säkert kan säga är, att eftersom kungen personligen författat den, kan han ingalunda betecknas som likgiltig för de ekonomiska problemen.

¹ Rec. har i en särskild undersökning, som publiceras i kommande häfte av *The Scandinavian Economic History Review*, tagit upp realiteterna bakom konvojaffären 1798.

För den fortsatta skildringen av relationerna till Ryssland har förf:s bristande intresse för handelspolitiken och förutsättningarna för en väpnad neutralitetspolitik lett till en snedvridning. Förbättrade relationer till Ryssland i och för sig blir det enda målet (s. 86 f.). I själva verket få strävandena sin logiska förklaring så fort man tar hänsyn till Östersjöområdets handelsstrategiska betydelse och ser bakåt mot 1780 års neutralitetsförbund. Konvojaffären 1798 visade evident nödvändigheten av Rysslands medverkan i en väpnad neutralitetspolitik.¹

Behandlingen av de viktiga relationerna till Frankrike lider av att intet franskt arkivmaterial utnyttjats. Den franska generalkonsuln Delisles depescher från Stockholm böra innehålla åtskilligt av intresse om den inhemska opinion kungen måste ta hänsyn till. Det framgår klart av de avskrifter av dylika depescher, som kungen skaffade sig spionvägen och som förf. i viss mån utnyttjat i sista kapitlet (s. 97 f., 334). Hans framställning innebär likväl att vi se förhållandena betydligt klarare än förut. Samtidigt som han visar kungens intresse för att bekämpa den revolutionära ideologien, tar han hänsyn till att utrikespolitiska realiteter måste stå hindrande i vägen för ett fortsättande av Gustaf III:s antifranska utrikespolitik. I enlighet med ovan omtalade ensidighet i problemställningen medtages däremot inte förhållandet till England och behovet av att upprätthålla exporten till Sydeuropa bland skälen till att ej bryta med Frankrike. Missnöje bland brukspatroner och järnexportörer kunde resultera i jakobinism. Fastän förf. erkänner det påtagliga sambandet mellan utrikes- och inrikespolitik i fråga om relationerna till Frankrike, underlåter han likväl att reda ut dylika inrikespolitiska aspekter (s. 97). Av framställningen framgår dock klart, att den svenska regeringen, samtidigt som den ville efter förmåga upprätthålla handelsförbindelserna, konsekvent ville hindra, att den franska beskickningen i Stockholm blev en propagandacentral för de revolutionära idéerna (s. 93 ff.). Tvisterna om utseende av beskickningschefer voro inte bara uttryck för kungens rättspatos och månhet om rikets värdighet.

Att Norges förvärv var ett viktigt mål hänger framför allt på förf:s skildring av det närmande till Frankrike, som företogs hösten och vintern 1797—98 och som bl. a. tog sig uttryck i att Staël v. Holstein återinsattes som beskickningschef i Paris. Förf. avvisar uppfattningen att orsaken var hänsyn till svenska köpmäns intressen och att v. Ehrenheims utnämning till t. f. hov-

¹ O. Gasslander: The Convoy Affair of 1798. The Scandinavian Economic History Review 1954: I.

kansler var av väsentlig betydelse. I stället framhållas de möjligheter att vinna Norge den utrikespolitiska situationen gav. Bakom Norgeplanen och avgörande för dess slagkraft anses ha legat idéer från Gustaf III:s tid, vilka framför allt i Taube hade en energisk förfäktare.

För att driva sin tes tvingas förf. att bl. a. förutsätta att både kungen och v. Ehrenheim medvetet talat osanning vid upprepade tillfällen såväl i muntliga yttranden som i brev och depescher. Norgeprojektet skulle också ha lanserats samtidigt med att dess främste förespråkare, Taube, fick minskat inflytande. Avgörande för förf. har varit, att depescherna till Staël inte innehålla något om köpmansintressen. I stället framföras olika bytesprojekt, däribland att Sverige i utbyte mot Pommern skulle få Norge (s. 110 ff.). Det är emellertid att märka, att förf. icke omtalar Norgeplanens existens i något annat från regeringen emanerande dokument än i depescherna till Staël. Den dyker inte upp förrän i depeschen av ²⁰/₁ 1798, d. v. s. en månad efter beslutet att låta Staël uppta förhandlingar. Därtill kommer att Norgeprojektet endast är ett bland många betydligt anspråkslösare mål, ofta av mycket växlande innebörd, framställda i olika depescher. Där det först framföres, utgöres de andra alternativen av resp. Bornholm jämte halva Öresundstullen och Porto Rico. Frånsett det tvelaktiga i att låta just det mest vittfamnande alternativet vara avgörande för Gustaf IV Adolfs ställningstagande ha vi här exempel på metodisk osäkerhet vid användningen av diplomatiska depescher. Dessa avse ingalunda att blotta regeringens bevekelsegrunder utan att ge argument för förhandlingar. I den mån de verkliga bevekelsegrunderna blottades, skulle i detta fall regeringen ha varit mera uppriktig mot Staël, som man hyste ett notoriskt misstroende mot, än mot t. ex. ambassadören i St. Petersburg, v. Stedingk, en varm anhängare av Norges förvärv. Att köpmannaintressena inte omnämnas säger ingenting. De ombesörjdes av generalkonsuln i Paris, Signeul.

Som rec. i annat sammanhang utrett, voro emellertid de kommersiella skälen till ett närmande mycket påtagliga just hösten 1797. Villkoret för att vinna franskt tillmötesgående var Staëls ambassadörsutnämning, icke att han skulle handlägga handels- och sjöfartsfrågor. Tar man hänsyn till v. Ehrenheims tidigare verksamhet för neutralitetspolitiken till sjöhandlens skydd och att strax före hans utnämning K. M.:t beslöt övergå till konvojering av handelsskeppen, så försvagas ytterligare förf:s tes.¹ Därtill kommer att v. Ehrenheims utnämning den

¹ O. Gasslander: The Convoy Affair of 1798.

19 december icke, som förf. tycks räkna med (s. 111), kan ha kommit som en överraskning för honom. Av några brev från statssekreteraren U. Franc, som hörde till de gamla gustavianer, vilka efter Gustaf IV Adolfs regeringstillträde togos till nåder igen, framgår att v. Ehrenheim redan den 13 eller 26 oktober 1797 befann sig i Stockholm. Den 5 december kan Franc meddela, att han vet vem som skall bli chef för kansliet, men ännu inte får omtala namnet.¹ Redan flera veckor före sin utnämning bör alltså v. Ehrenheim ha befunnit sig i inflytelserika kretsar. Rimligen bör han ha deltagit i handläggningen av de då aktuella frågorna om sjöfartsskyddet. Hans utnämning till t. f. hovkansler innebär att kungen mera bestämt går in för en politik till sjöhandelns skydd.

Som ovan framhållits, har upptäckten av att Gustaf IV Adolf i en hemlig artikel till Gattjinatraktaten förband sig att ställa en armékår till tsarens förfogande i kampen mot Frankrike varit av avgörande betydelse för förf:s uppfattning om kungens utrikespolitiska system. Frågan om traktatens tillkomst-historia blir för honom närmast ett detaljproblem (s. 203). Man frågar sig emellertid om en i denna tids växlande utrikespolitiska konjunkturen avslutad traktat — och i synnerhet en hemlig artikel i en dylik traktat — kan tillmätas en så utslagsgivande betydelse. Tolkningen innebär bl. a. en ur metodisk synpunkt betänklig benägenhet att sluta bakåt. I synnerhet kommer det svenska närmandet till Ryssland i april 1799 att tolkas mera i belysning av den senare avslutade traktaten än av de tidigare strävandena att närma sig Ryssland, de som avsågo att vinna stöd mot England i konvojaffären. Likväl framhåller förf. (s. 290 f. och 313) att initiativet till den slutliga traktaten var ryskt och att den inte var det hemliga mål kungen eftersträvat. Men i så fall blir det oklart om förf. menar att traktaten var signifikativ eller icke signifikativ för Gustaf IV Adolfs intentioner.

Bestämt hävdas (s. 211), att det var kungen personligen, som i april 1799 fattade beslut om en aktiv, franskfientlig politik. Det skedde mot v. Ehrenheims vilja och till en början utan att denne underrättades. Bakom låg i synnerhet Taubes förtalskampanj och upplysningar från Taube tillmätas en avgörande betydelse för beslutets tillkomst. Åtminstone hos honom hade också tanken väckts att Norge möjligen skulle kunna

¹ U. Franc t. lagman A. I. Silfversparre 13 el. 26/10, 5/12, 22/12 1797 Esplunda. — Fil. lic. Anders Larsson har riktat min uppmärksamhet på denna brevsvit.

förfärras. Ryska påtryckningar kunna icke ha påverkat beslutet, eftersom dylika, vilket förf. fullt evident visar, förekommo först efter dess fattande. Källmaterialets svagheter göra emellertid att förf:s lösning icke utesluter andra tolkningar.

Avgörande för Gustaf IV Adolf skulle de underrättelser ha varit, som Taube lämnade i ett brev av den 2 april 1799 (s. 208 ff.), vari han meddelade, att tsaren underrättat kungen av Preussen, att han ämnade landsätta en rysk armé på 45.000 man i Lübeck. Meddelandet hade väckt stor uppståndelse i Berlin, men Taube menade, att för Sverige gavs därigenom möjligheter till fördelaktiga bytesaffärer med svenska Pommern. Förf. påpekar att Norge icke nämnes men menar att det likväl var Norgeplanen som åter var på tapeten. Huruvida Taubes brev direkt gav anledning till att kungen till ryske ambassadören Budberg gjorde sin erbjudan om att på vissa villkor inträda i koalitionen, hänger på tolkningen av Taubes brev av den 29 april och av en memoaruppteckning av Axel von Fersen. Endast av dessa källor få vi nämligen veta vad som stod i det brev från kungen, troligen skrivet den 12 april, som omtalade framställningen till Budberg. Förf. förutsätter att kungen vid mottagandet av Taubes brev omgående svarade. Han skulle alltså också omgående ha fattat sitt sensationellt viktiga beslut att inträda i kriget. Något sådant bär icke sannolikhetens prägel. Det är ej heller absolut nödvändigt att tolka Taubes brev av den 29 april så att kungen, när han skrivit brevet av den 12, hade mottagit Taubes brev av den 2.¹ Av källmaterialet framgår egentligen inte något annat än att kungen var intresserad av att få veta, om det verkligen var sant att rysarna försökte genom att landsätta en armé i Lübeck bringa Preussen in i kriget. Spekulationerna om vinster av en svensk aktiv politik voro Taubes egna. Huruvida kungen byggde sin kunskap enbart på Taubes meddelande är ingalunda säkert. Som förf. visar (s. 207 f.), omtalade också ministern i Berlin, v. Engeström, att sedan flera månader kraftiga påtryckningar förekommo i Berlin. Vid månadsskiftet mars—april började även han ifrågasätta att de kunde lyckas.

Vad man kan få fram ur kungens brev var oro över att Preussen skulle falla undan. Allianserbjudandet till Budberg kan mycket väl tolkas som tillkommet för att förhindra motsvarande

¹ Förf:s referat är icke fullt korrekt. Otillåtliga uteslutningar och omkastningar har gjorts. Bl. a. har några ord »Mais quand Votre Majesté aura pris son parti décisif — — —» uteslutits. Orden »J'espère — — —» på sid. 211 har flyttats sist i referatet och därmed fått en effektfullare placering, som utnyttjas till att accentuera Norgeplanens aktualitet.

påtryckningar på Sverige. Kungen skulle alltså ha förutsett vad som senare verkligen hände. Hans övriga franskfientliga åtgärder i april 1799 — Staëls rappellerande från Paris och deklARATIONEN till tyska riksdagen i Regensburg — bära också en ostentativ prägel. I det läge som rådde, då den enda neutrala stormakten höll på att pressas in i kriget mot Frankrike, vilket hade nästan hela Europa emot sig, gällde det att hålla sig framme och vara välsedd på den vinnande sidan.

I själva verket får man av framställningen om de invecklade alliansförhandlingarna i såväl Stockholm som Petersburg ett bestämt intryck av ovilja från svensk sida att inträda i kriget. Sedan det visat sig att Preussen ingalunda föll undan, ville man däremot vinna en vänskapstraktat med Ryssland, framför allt för att få stöd i sjöfartspolitik. Gång på gång tvingas också förf. att omnämna konvojaffären i sin utförliga redogörelse för förhandlingarna i Petersburg. Men han anser den tydligen mest som ett störande moment. Slutligen blev resultatet också en separat svensk-rysk traktat, Gattjinatraktaten. Som förf. (s. 321) visar, fann v. Stedingk en sådan traktat mycket fördelaktig, men den hade på allt sätt motarbetats av England, eftersom den bestämt stred mot Englands såväl politiska som ekonomiska intressen. Sedan traktaten undertecknats, säger v. Stedingk också, att han och Toll helst velat avsluta den utan de hemliga artiklarna. Men de behövdes som lockbete för en del av de offentliga artiklarna. Kungen var också mycket nöjd, men hoppades att traktaten inte skulle kunna resultera i att den svenska hjälpkåren rekvirerades vid vilken årstid som helst (s. 324). Därmed visar sig kungen vara inne på tankegångar, som kunna ha bidragit till att han vågade sig på den hemliga offensiva artikeln. Traktaten slöts på hösten. Rimligen kunde man inte räkna med att hjälpkåren och därmed den öppna brytningen med Frankrike skulle påfordras förrän påföljande vår. Då kunde läget ha ändrats, något som också blev fallet.

Genom den alternativa tolkning av Gattjinatraktatens förhistoria, som här givits, blir traktaten mindre uppseendeväckande till sitt innehåll. Den blir ett led i Gustaf IV Adolfs strävanden att i neutralitetspolitikens intresse vinna goda relationer till Ryssland, icke kriterium på några korstågstankar mot det revolutionära Frankrike.

Avhandlingens sista kapitel, som skildrar utvecklingen från Gattjinatraktaten till neutralitetsförbundet i december 1800, har en annan karaktär än avhandlingen i övrigt, icke minst därigenom att det även behandlar den inhemska opinionens reaktion inför utrikespolitiken och Gustaf IV Adolfs intresse att följa

sympatitrytningarna för Frankrike. Oroligheterna i olika landsortsstäder hösten 1799 omtalas, men man efterlyser deras ev. ursprung i de handelspolitiska svårigheterna. På ett helt annat sätt får man likväl framställt kungens intresse för dylika aspekter på utrikespolitiken och klart framvisas hans ovilja att ingripa i kriget mot Frankrike. T. o. m. synpunkten om sambandet mellan neutralitetspolitiken och Ryssland dyker upp. Vi få en skildring av hur brytningen mellan England och Ryssland genast utnyttjades av den svenska diplomatin för att återuppväcka 1780 års neutralitetsförbund. Därigenom skulle engelsmännen tvingas tillämpa moderatare grundsatser för sjökriget. Äntligen hade förutsättningar skapats för att upprätthålla förbudet mot visitation av handelsfartyg i neutral konvoj, en för den svenska exporten livsviktig bestämmelse.

Den vikt engelsmännen tillmätte neutralitetsförbundet visade sig snabbt. En stor flottstyrka sändes till nordiska farvatten. Med Nelsons seger vid Köpenhamn och Paul I:s mord föllo förutsättningarna för neutralitetspolitiken. Förf. avslutar mycket effektivt sin avhandling med att återge Gustaf IV Adolfs brev till v. Stedingk, sedan det nya läget blivit uppenbart. Kungen annonserar ett fullständigt systemskifte. Målet skulle bli Norges förvärv. Därmed framföres för första gången ett klart belägg på verkligt allvarliga planer hos kungen själv på Norges förvärv. Saken behöver dock grundligare utredas och man får hoppas att förf. får tillfälle att, som han ställer i utsikt, i en kommande undersökning ta upp detta problem.

Olle Gasslander.